

Braun Róbert: A délszlávok és a szlovén kérdés kezdetei.¹

1. Bevezetés. — 2. Szláv nyelvek. — 3. A horvát-szerb tájszólások és a szlovén nyelv. — 4. Szlovén faji jellem. — 5. A szlovének az illír mozgalomig. — 6. Pánszlávizmus és illírismus.

1. Bevezetés.

A szlovének száma legkedvezőbb esetben sem több másfél milliónál. Gazdaságilag igen szegények, társadalmilag Európa legtagozatlanabb népei közül valók, történelmük oly szegényes, hogy tiszta típusául tekinthetők a történelemnélküli népnek, irodalmuk pedig teljesen helyi érdekű. Mindamellet nem érdektelen és tanulságnélküli e nép helyzetével foglalkozni. Fontosak földrajzi helyzetüknél fogva, mert a németek útja. az Adriai-tengerhez rajtuk keresztül visz és érdekesek, mint típusai a nemzeti létében fenyegetett népnek, melyre nézve a nemzeti megerősödésen kívül kétféle megoldás is lehetséges: beolvadni egy nagyobb rokon népbe (a horvát-szerbbe) vagy egy idegenbe (a németbe).

A nemzet és nemzetiség egyik lényeges attribútuma bizonyos minimális lélekszám. A fogalom meghatározásnál elméleti szerzők pozitív számot nem említene. Így például Jászi szerint

¹ A szerző kénytelen az olvasót eleve figyelmeztetni arra, hogy e dolgozat írásakor irodalmi segédeszközök dolgában nagyon korlátozva volt. Tartózkodási helyén sem polgári népesség, sem könyvek nem voltak találhatóak. Irodalom tekintetében néhány saját könyvén kívül teljesen egy szlovén pap könyvtárára volt utalva, melyet nem minden nehézség nélkül közelíthetett meg. E könyvtár csaknem kizárólag szlovén és horvát művekből állt, így tehát az egyéb nyelvű irodalmat egyáltalában nem vehette figyelembe. E korlátozásból azonban oly haszon járt, mely talán felér a vele járó kárral. Képzeld csak el az olvasó, hogy milyen képet nyerne az az idegen, aki a magyarságot oly idegen szerzők műveiből volna kénytelen megismerni, akik magyarul nem tudtak vagy magyarokéiból, akik idegen nyelven írtak. Az idegen nyelven író magyar szerzők műveiben a magyarság oly színben tűnik fel, amilyennek az írók szeretnék, ha az idegen látná. Az az érzése volt a szerzőnek hogy ez oly különbség, mint mikor egy házat csak kívülről nézhet és gazdjával csak tolmács segítségével beszélhet, avagy bemehet a szobákba és akadálytalanul beszélgethet a benne lakókkal, az idegenek pedig rajta kívül be nem mehetnek a házba.

„a nemzetiség oly egyazon nyelvet beszélő nagyobb ember-tömeg”² stb. Természetes, hogy e „nagyobb embertömeg” száma módosul ama kulturális és gazdasági erő szerint, melyet e tömeg képvisel. Alig szorul például bizonyításra, hogy a norvégok vagy dánok, noha alig vannak többen a horvátoknál, inkább bírnak a nemzeti létezés szükséges alapfeltételekkel, mint a horvátok.

Európának sok oly nemzetisége van, melynek létét a csekély lélekszám veszélyezteti. Ilyenek: a baszkok, a bretonok és az összes kelta népek, a lausici szerbek, a rétorománok, az albánok, a litvánok, a lettek, az esztek és egy sereg ural-altáji nép Oroszországban, nem is szólva a Kaukázus tarka népkeverékéről. Vannak továbbá oly népek, melyek nyelvileg eléggé közel állanak egy szomszédos, őket számban és kultúrában felülmúló néphez, hogy beolvadásuk, ha maguk is akarják, lehetséges. Egyéb társadalmi tényezőktől, mint a történelmi fejlődéstől, gazdaság-földrajzi helyzettől, vallástól függ, hogy a nyelvi különbség mekkora erővel hat. Néha kis nyelvi különbség alapja teljes nemzeti önállóságnak és külön irodalmi nyelvnek, máskor jelentősebb nyelvi különbség sem akadály a nemzeti egységnek. (Például a holland „nyelv” és a német, ellenben a szicíliai vagy nápolyi „dialektus” és az olasz.) Az ily félig dialektust, félig külön nyelvet beszélő népek száma is nagy Európában. Ilyenek: a katalónok (spanyolokhoz), provanszálók (franciákhoz), flamandok (hollandokhoz), norvégok (dánokhoz), tótok (csehekhez), szlovének (horvát-szerbekhez), macedónok (az előbbiekhöz vagy bolgárokhoz), rutének (oroszokhoz).

Az ily nemzeti létükben meg nem szilárdult népek, ha önálló nemzetté nem alakulnak, két eshetőség előtt állnak: vagy idegen vagy rokon népbe olvadnak be. E labilis helyzet rendszerint nem tarthat sokáig. Úgyszólván szemünk előtt folyt le a finnek emancipálása a svéd kultúra, a cseheké a német, a bolgároké a görög alól és alig néhány éve, hogy a norvégok teljesen elvetették a dán irodalmi nyelvet. A teljesen beolvadt népek, illetve megszűnt nyelvek száma oly nagy, hogy felsorolásuk teljes lehetetlenség volna; bizonyos, hogy számuk sokkal nagyobb, mint a ma élő népeké és nyelveké.

2. Szláv nyelvek.

Aki a szláv nyelveket nem ismeri, az analógiától vezetve, könnyen hajlandó az egyes szláv nyelvek közti viszonyt a román vagy germán nyelvek egymásközti viszonyához

² *A nemzeti államok kialakulása.* Bp. 1912. 9. 1.

használnak képzelni. Ez azonban tévedés volna, mert a szláv nyelveknek egymáshoz való rokonsága sokkal nagyobb. Mint V. Hruby: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (Wien: Hartleben. VII, 184 l.) című művében mondja:³ „A szláv nyelveknek eltérő fejlődésük dacára... *ugyanaz a nyelvtani és lexikális alapjuk van*; az eltérések egészben véve alig nagyobbak, mint az olasz vagy német dialektusoké. Hiszen a mindennapi tapasztalat mutatja, hogy a különféle törzsii szlávok a maguk nyelvén jól megértik egymást... A szerzőnek gyakran volt alkalma megfigyelni, amint cseh, lengyel és orosz munkások horvát házalókkal a maguk nyelvén órák hosszát zavartalanul beszélgettek.” (2. l.) E sorok írójának is gyakran volt alkalma e tapasztalatot tenni katonai szolgálata ideje alatt, amikor szerbek és oroszok érintkezését figyelhette meg nap nap után bosnyák, horvát, cseh, tót és szlovén legénységgel. Mikor bosnyák legénységéhez cseh kiegészítést kapott, hallotta, amikor első nap egy bosnyák bosszúsán mondta: De nehezen lehet ezeket a cseheket megérteni! Tót tisztiszolgája is rövid idő múlva zavartalanul beszélgetett az oroszokkal, az anyanyelvétől eltérő szókat pedig inkább komikusoknak találta és mint valami egyéni szeszélyességet fogta fel, de nem igen lehetett az az érzése, hogy idegen nyelvet hall.

Mindamellettt túlzás volna azt képzelni, hogy a szlávok általában véve akadálytalanul értik meg egymást. Mindenekelőtt kiemelendő, hogy egyes szláv nyelv a csoport bizonyos tagjaihoz nagyobb hasonlóságot mutat, mint a többihez. Például a cseh közelebb áll a lengyelhez, mint a bolgárhoz. Hruby idézett művében földrajzi és nyelvi centrumnak a tótot tekinti és nyelv hasonlóság tekintetében ezt a sorrendet állapítja meg: orosz, lengyel, cseh-tót, horvát-szerb, szlovén. (A bolgárt nem említi; ez talán az orosz és horvát-szerb között foglalhatna helyet.) Az egymás megértése azonban egyáltalában csak *cum grano salis* értendő. A primitív életviszonyok között is szükséges szókincs (testrészek, rokonság stb.) természetesen nagyobb megegyezést mutat, mint egyéb szókincs. így tehát lehetséges, hogy két különböző szláv primitív dolgok tekintetében nagyjában azonnal megérti egymást, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy egyáltalában ne volna akadály köztük a megértésben. Egy szám ad talán fogalmat a rokonság fokáról. Kosutič kitűnő orosz olvasókönyvében, amelyet a

³ Bár e kis mű nem tarthat igényt elméleti tökéletességre, a jelen tanulmány céljainak azért felel meg leginkább, mert célja tisztán gyakorlati: segédkönyv akar lenni annak számára, aki egy szláv nyelvet tud, hogy a többi szláv nyelvet szóban és írásban megértse.

szerb középiskolák felső osztályaiban és az egyetemen használnak, azt mondja, hogy normális orosz prózában egy szerb a szavak 60—70%-át érti meg helyesen.⁴ (Tudniillik sokszor a szó értelme erősen módosul.) Végül, minthogy e kérdésben a szlávok éppen nem elfogulatlanok, talán szabad az írónak, mint részrehajlatlan idegennek, saját tapasztalatára is hivatkoznia. A szláv nyelvek közül csak a horvát-szerbet bírja szóban is annyira, hogy egészben véve nagyobb nehézség nélkül képes megértetni magát. Orosz, cseh és szlovén könyvek olvasásánál körülbelül annyi könnyebbséget talált ezáltal, mint mikor a francia nyelv tudása után az olaszhoz fogott. Még egy aránylag a horvát-szerbhez oly közel álló nyelvnek, mint a szlovénnek passzív megtanulása is jóval több munkát igényelt, mint gondolta. Míg például a svéd nyelvnek felületes tudása után három nap alatt megtanult annyira dán-norvégül, amennyi Ibsen prózai drámáinak megértéséhez szükséges, három hónap múlva is csak nagyon fogyatékosán értette meg a naponta kezébe kerülő szlovén hírlapot. Itt azonban viszont nem hagyható számításra kívül, hogy a szláv anyanyelvűnek sokkal szilárdabb alapot nyújt anyanyelve, mint például e sorok írójának vagy más nem-szlávnak egy szláv nyelv többé-kevésbé felületes tudása és hogy ennél fogva a született szláv óriási előnyben van új szláv nyelv tanulásánál egy idegennel szemben. A latin nyelvnek nyolcévi iskolai tanulása és a német nyelvnek alapos ismerete természetesen megkönnyíti számunkra a román és germán nyelvek tanulását. E tisztán gyakorlati és tapasztalati észrevételek azért szükségesek, mert nyelvtudományi művekből hiányoznak, pedig a politikában épp ezek a gyakorlati tények a fontosak.

A szláv nyelvek a következő csoportokba oszthatók.⁵ I. Keleti szlávok: oroszok, rutének. II. Északnyugati szlávok: lengyelek, csehek, tótok, lauzici szerbek. III. Délszlávok: szlovének, horvát-szerbek, bolgárok. A legtöbb szláv író a rutént és tótot nem tekinti külön nyelvnek, hanem csupán az orosz, illetőleg cseh nyelv dialektusának.

3. A horvát-szerb tájszólások és a szlovén nyelv.

Ama szoros nyelvi, politikai, földrajzi és történeti kapcsolatnál fogva, mely a szlovének és horvát-szerbek között van szükséges az utóbbi nyelvterület felosztásának rövid ismertetése. A horvát-szerbben három, földialektus van, melyet a „mi”

⁴ *Primeri knjizevnoga jezika ruskog. I. Tekstovi. 2. izd.* Beograd: Drgavna stamparija 1911. VIII. 1.

⁵ L. Bonkáló Sándor: *A szlávok.* Bp. 1915.

névmás különféle megjelölése, tehát *kaj*, *ča* és *što* szerint neveznek *kajkavac*, *čakavac* és *štokavac* nyelvjárásnak. Az elsőt a három horvát ősvármegyében beszélik, Varasdban, Kőrös-Belovárban és Zágrábban; a másodikat Dalmácia északi részében a tenger melléki Horvátországban és Isztriában; a harmadikat pedig a nyelvterület hátralevő, tehát túlnyomóan nagyobb részben. A *štokavac* nyelvjárás maga is három alosztályra oszlik. Aszerint, ahogy a régi szláv *je* hangot *i*-nek, *e*-nek vagy *ije*-nek ejtik, van *ikavac*, *ekavac* és *ijekavac* dialektus. E nyelvjárások és alosztályaik elterjedtsége a történelem folyamán változott, egészben véve a *štokavac* dialektus, nevezetesen ennek *ekavac* fajtájának előnyére. A régi irodalomban a *cakavac* dialektusnak alig jut szerep, ellenben a *kajkavac*nak virágzó irodalma volt, míg a *štokavac* a régi raguzai irodalmat számíthatja magához, mely az összes szláv népek büszkesége. A horvát-szerbek maguk a *štokavac* dialektus *ijekavac* ágát tartják klasszikusnak, kivált amint Hercegovinában, Délboszniában és a vele határos szerb területen beszélik. Ezen jelent meg Vuk St. Karadžić klasszikus népköltészeti gyűjteménye és ezt sikerült gyűjtője nagy irodalmi tekintélyének és energiájának diadalra juttatni az akkor használt korcs szerb-orosz-egyházi szláv⁶ keverék helyett, egy oly helyesírással kapcsolatban, mely egyáltalában a legfonetikusabb helyesírás. Ezt a nyelvjárást használják irodalmi nyelvvül a horvátok és montenegróiak, míg a szerbek az *ekavac* nyelvjárást fogadták el, melynek klasszikus hazája Sumadia, a Belgrádtól délre eső vidék. Az *ijekavac* és *ekavac* közti különbség azonban nem nagyobb, mint például a magyar irodalmi nyelv szokásos és annak alföldi *ő-ző kiejtése* közt. A nyelvtan és szókincs ugyanaz, azzal a megszorítással, hogy azonos jelen-

⁶ Az egyházi szláv nyelv a Cirill- és Method-féle VIII. századbeli bibliafordítás nyelve, melyet a szlavisztika mai állása szerint az akkori szláv nép Szaloniki vidékén beszélt, ahonnan a görög fordítók maguk is származtak. E nyelvet a pravoszláv szlávok átvették, azonban lassanként a saját nyelvük szerint módosították és így keletkezett egy bolgár, egy orosz, egy szerb, sőt minthogy valaha a horvátoknak is sokkal nagyobb mértékben volt szláv liturgiájuk, mint ma, egy horvát egyházi szláv is. Eleinte a bolgárok uralkodtak a szláv irodalomban, de kivált a török hódítás után a vezetés egyre inkább, sőt kizárólag orosz kézbe került. Minthogy az osztrák kormány a cirill-betűs könyvek nyomtatását nagyon megnehezítette és ily nyomdák Oroszországon kívül alig voltak, az orosz egyházi szláv nyelven nyomott könyvek és ezek nyelve lett orrá az összes pravoszláv szláv országokban. E holt nyelv volt Karadžić előtt a szerbek irodalmi nyelve is és e nyelv alól maguk az oroszok is csak nehezen és csak részben emancipálták magukat. Ez okozza, hogy az orosz ortográfia épp oly történelmi és nem fonetikus, mint például az angol.

tésű szóknál egyik kifejezés használatosabb az egyik, mint a másik irodalmi nyelvben, anélkül azonban, hogy — ritka kivételektől eltekintve — érthetetlen volna az előbbit használók előtt. (Mintha például az erdélyi írók tengeri vagy kukorica helyett törökbuzát írnának, vagy mint ahogy a bécsiek *Bub*-ot mondanak és írnak, a berliniek *Junge*-t, az angolok *autumn*-t, az amerikaiak *fall*-t.) Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy a horvátok az egyik, a szerbek a másik dialektust beszélnek. A horvátok és szerbek közt semmiféle nyelvi elválasztó vonal nincs, nyelvileg a két nép egységes, a különbség csakis a valláson, azzal ezzel összefüggő cirillbetűs, illetőleg latin íráson és a külön történelmi fejlődésen alapul. Az utóbbinak tulajdonítható, hogy van külön horvát és szerb irodalom, melyek egyesítése csak posztulátum, mely teljesítve máig sincs.

A horvát-szerb nyelvjárások e vázlatos ismertetése azért volt szükséges, hogy a szlovén nyelvnek hozzá való viszonya érthetőbb legyen. A szlovén nyelv maga, noha csak 1,350.000 ember beszéli, korántsem oly egységes, mint a horvát-szerb. Glaser szlovén irodalomtörténetében⁷ a következő nyelvjárásokat különbözteti meg: 1. magyar, pannóniai vagy murán túli; 2. kajkavác vagy horvát-szlovén; 3. stájer; 4. karintiai; 5. felsőkrajnai; 6. alsókrajnai; 7. karszt-tengerparti és 8. venetoi (Olaszországban). Mint ebből látszik, Glaser és a szlovének általában a kajkavác nyelvjárást szlovénnek és nem horvátnak tekintik. E nyelvjárások két főcsoportba foglalhatók: északkeleti és délnyugati csoportba. E dialektusok közti eltérés, amennyire elméleti fejtegetések után megítélhető, a nyelvterület csekély kiterjedéséhez képest nem éppen jelentéktelen.

A horvát-szerb nyelv kétségkívül az összes szláv nyelvek közül a legnagyobb hasonlóságot mutatja a szlovénhez. Bizonyára nem túlzás azt mondani, hogy egy szicíliai dialektust beszélő olasznak nehezebb az irodalmi olaszt vagy egy plattdeutschnak nehezebb a németet megtanulnia, mint egy szlovénnek az irodalmi horvát-szerbet. A szlovének csekély száma és a nagy nyelvi hasonlóság okozta, hogy a múlt század 40-es éveitől állandóan napirenden van, kisebb-nagyobb intenzitással, a horvát-szerb nyelvnek irodalmi nyelvül való elfogadása. Hogy valamely nyelv annyira eltérő-e egy nagyobb rokon nyelvtől, hogy jogosult vagy szükséges annak külön irodalmi használata, inkább politikai, mint nyelvészeti kérdés. Tévednek azok a filológusok, akik azt hiszik, hogy egy nép politikai szimpá-

⁷ *Zgodovina slovenskega slovstva. I—L. k.* Ljubljana: Slovenska matica 1894—98.

tiáira vagy éppen hovatarozására a nyelvtudomány vívmányainak bármiféle hatása is lehetne. A nyelvrokonság természetesen elsőrendű gyakorlati fontosságú tényező. Például kétségkívül fontos politikai tény, hogy a csehek vagy lengyelek nyelve rokon az oroszokéval. Ezt azonban nyelvtudomány nélkül is tudjuk. Ellenben a macedónok politikai hovatarozására semmiféle fontossága sincs a nyelvtudomány ama megállapításának, hogy a macedónok nyelve a szerbhez áll-e közelebb vagy a bolgárhoz.⁸ Itt nyilván idegen területre tévedt a nyelvtudomány.

A szlovén és horvát-szerb rokonságának kérdésénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy mint már a fentiekből is láttuk, egyik nyelv sem teljesen egységes, mindegyiknek vannak az irodalmitól többé-kevésbé eltérő nyelvjárásai. A Horvátország nyugati részében beszélt kajkavac nyelvjárás általában oly közel áll a szlovénhez, kivált annak stájer nyelvjárásához, hogy tisztán nyelvi szempontból a kajkavacok bátran számíthatók a szlovénekhez, sőt a szlovének oda is számítják. A két nyelv e két határos dialektusa, a kajkavac és a stájer-szlovén világosan mutatják, hogy a két nyelv közt lassú, fokozatos az átmenet, mint nyilvánvaló, hogy a bolgár és szerb nyelv közt is vannak ily átmeneti dialektusok és hogy ilyeneket beszélnek Macedóniában is.⁹ A kajkavac tehát, ellentétben a többi horvát-szerbvel, könnyen érti meg a szlovén irodalmi nyelvet, valamint a stájer-szlovén is a horvát-szerb irodalmi nyelvet. Történelmi okok magyarázzák, hogy a kajkavacok, akiknek pedig a XVII. században maguknak is virágzó irodalmuk volt, nemcsak hogy sohasem gondoltak arra, hogy a szlovénekhez csatlakozzanak, hanem ellenkezőleg, ők voltak mindenkor a *par excellence* horvát nép, a hangadók, a vezetők. A mai irodalmi nyelv át

⁸ Jellemző példa erre Prof. Bélie orosz és bővebb kiadásban szerbül megjelent műve: *Srbi i Bugari u medjusobnom ratu*. Beograd 1913, aki tisztán a filológia segítségével akarja a macedónkérdést megoldani.

⁹ Ugyancsak ily átmeneti dialektust beszélnek Bulgária és Szerbia határvidékén Vranje és Szófia közt a *sop*-ok. A Szófiáig terjedő nyelvterületen tehát a szerb filológusok egyelőre csupán igen erős szerb nyelvi befolyást konstatálnak, de ha a kedvező politikai előfeltételek megvolnának, kevés kétség van aziránt, hogy e lakosságot tiszta szerbnek jelentenek ki. Játszva mutatnák ki, mint a macedónoknál, hogy az utánvetett névelő stb. egyáltalában nem bolgár nyelvsajátság, hanem albán vagy kucovlah eredetű és hogy ez egyáltalában semmit sem bizonyít, hogy a nép magát bolgárnak nevezi, mert ezt a nép csak a törököktől való féltében tette, akik a szerbet mint szabadságszerető népet üldözték, ellenben a szolgálai természetű bolgárral nem törődtek. E sorok írója csak sajnálattal gondol arra az időre, melyet az ilyféle szerbnyelvű macedón irodalom olvasására elvesztegetett.

vétele folytán azonban e dialektus egyre szűkebb körre szorul és lehetséges, hogy teljesen ki fog veszni.

A két nyelv egységének barátai rendszerint azt állítják, hogy a szlovén és horvát-szerb közti különbség oly csekély, hogy a kölcsönös megértésnek semmiféle akadálya nincs.¹⁰ Hogy azonban ez az állítás erős túlzás, azt mutatják a következő tények, melyeket e sorok írója saját, már említett személyes tapasztalatán kívül példaként említ. A horvát Matica szlovén tagjai számára egy kis nyelvtant és szótárt adott ki,¹¹ hogy ezek „könnyebben és jobban értsék meg azokat a könyveket, melyeket a Matica kiad”. E szótár természetesen nem teljes és csupán a nagyon eltérő szókat tartalmazza. A horvát Matica ad ki szlovén és a szlovén Matica horvát-szerb könyveket is, ezek eléggé sűrű nyelvi magyarázó, fordító jegyzetekkel vannak ellátva. Például a *Hrvatska knjiznica* 1. füzetében, mely pedig jóval ritkább nyomású, mint például a mi *Modern könyvtár-unk*, oldalanként átlag 15—20 szó van szlovénül magyarázva az olvasónak. És ami talán döntő, szokásban van könyveket egyik nyelvből a másikra fordítani, almi világos jele a meg nem értésnek. Például a svédek dán vagy norvég írókat csak igen ritkán fordítanak le és tudtommal Ibsen nincs svédre fordítva és Strindberg sem dánra. Brandes Svédországban dánul tartja előadásait.

Ez azonban magában véve még korántsem jelenti azt, mintha a horvát-szerb nyelv irodalmi recipiálása utópia volna. E tekintetben a nyelvi hasonlóság foka csak egyik tényező, más, fontosabb tényezők mellett. Elvégre a mai német vagy angol irodalmi nyelv szintén csak recipiált nyelvek, melyeket a „nép” sehol sem beszélt és melyek többé-kevésbé „mesterséges” nyelvek. Hogy e tekintetben mennyire mehet egy nép, eléggé mutatja a norvégek példája. Ibsen nyelvi tekintetben igen konzervatív volt és nem tért el a dán irodalmi nyelvtől. Björnson már erősen használta az északi nyelvjárás szókincsét. Ma pedig egy teljesen önkényesen az Edda norman nyelve és a mai északi dialektus alapján konstruált „mű”-nyelv van elfogadva. Még nyolc év előtt így beszélt e nyelvről előttem egy skandináv: Egyelőre kevesen beszélnek, de nagyon szép nyelv. És ma már ez a norvég népiskolák nyelve. Ha lehet egy *ad hoc* csinált nyelvet recipiálni, miért ne lehetne egy meg lehetőségen hasonló élő rokon nyelvet? Ha pedig egy nyelv el van fogadva irodalmiul, meglepő erővel és gyorsasággal terjed.

¹⁰ E sorok írója még egyáltalában nem akadt idáig oly szlovénre, aki más nézetet lett volna.

¹¹ *Rjecnik hrvatsko-slovenski*. 2. izd. Zagreb 1895.

Elfogadás természetesen úgy értendő, hogy a nép minden társadalmi osztálya, elsősorban a művelt osztály, kényszer nélkül fogadja el. Az irodalmi nyelv, mint a műveltség ismertető jele, kiszorítja vagy legalább is háttérbe szorítja a dialektust. Hogy az irodalmi nyelvnek, mint finom, úri nyelvnek, mily meglepő terjeszkedő képessége van még az analfabéták közt is, azt mutatja egy balkáni példa, melyet egy norvég, tehát eléggé távolálló és ennélfogva objektív filológus említ. Délszerbiai útján egy teljesen analfabéta fiatal leányt figyelt meg, aki affektáltan a sumadiai, irodalmi nyelvet beszélte az ott szokásos déli dialektus helyett. (O. Broch: *Die Dialekte des südlichen Serbiens*. Wien: Schriften der Balkankommission 1903. 10. 1.) E sorok írója 12 évvel később járt Nis vidékén, mindenféle rangú és rendű emberekkel beszélt, de mint idegen semmiféle különbséget sem volt képes felfedezni az ő nyelvük és a Belgrad vidékén (Sumadia) beszélt nyelv közt. A magyar paraszt is kezdi elhanyagolni azokat a kifejezéseket, nyelv-sajátosságokat — már amennyire tudatosakká válnak előtte —, melyek az úri osztálytól megkülönböztetik; például a fiatalabb nemzedék a kend helyett a magá-t használja és mint világtól elmaradtat megmosolyogja azt, aki még mindig kend-et mond. Maga a páratlan szerb epikus „nép”-költészet, melyből a horvát-szerb irodalmi nyelv kialakult, mint ma már kétségtelen, egyáltalában nem népies eredetű, ahogy első nagy gyűjtője, Vuk St. Karadžić és az európai romantikusok vélték, hanem ellenkezőleg, a középkori feudális nemesség költészete, amelyet a nép csak átvett. (L. Dr. Branko Vodnik bevezetését *Izbrane narodne pesmi hrvatsko-srbske. I.* Ljubljana: Matica Slovenska 1913.) Ma már csak csodálni lehet a romantikus irodalom pszichológiai érzéketlenségét, hogy még csak észre sem vette e költészet lovagi, nemesi levegőjét.¹² Megszakítás nélküli, régi

¹² A klasszikus kosovo-i ciklus fő erkölcsi motívuma, melynek még; a kereszténységénél is nagyobb szerep jut, a lovagi hűség a hűbérúr iránt, mely általában a régibb szerb epikai költészetben nem kevésbé fontos, mint akár a *Nibelungenlied*-ben vagy a *Chanson de Roland*-ban. Például Kraljevič Marko, a balkáni keresztény epika főhőse, mint a szultán hűbérese az ő hadseregében harcol. (Hozzátehetjük, hogy nemcsak a költészetben, de valóságban is. Sőt mi több, az ő szolgálatában, egy keresztény fejedelem ellen harcolva esett el, noha erről a költészet hallgat.) Képzeltető ennél kevésbé népies eredetű motívum? A királyság isteni eredete, egy szintén igen kedvelt motívum, ugyancsak feudális származásra vall. De bárhol lapozzunk Karadžić gyűjteményében, bajvívó lovagokra, erkélyükről kihajló királykisasszonyokra, sólymászó vadászokra bukkanunk. Marko Kraljevič kedves sólymáról külön énekek szólnak. Igaz, hogy e hősök alig felelnek meg a mai értelemben vett lovagiasság fogalmának, mert például a szolgák nem mernek Marko közelébe menni, mert nem lehet tudni

történelmi hagyományok képesek csak Európában az iskola, újság és fejlett közlekedés nivelláló hatását a dialektusra ellensúlyozni. Már például Amerikában az idegen füle a newyorki és san franciscoi angol beszéd közt aligha tud különbséget felfedezni, sőt a newyorki bankár és a *Wild West*-en élő farmer beszéde közt sem és tárgyilagos angolok állítják, hogy az amerikai néger nyelve „irodalmibb” az angol farmerénál.

A horvát-szerb nyelv irodalmi recipiálására irányuló törekvések különös erővel az illír mozgalomban nyilvánultak meg, melyről alább, a történelmi részben lesz szó.

4. Szlovén faji jellem.

Itt volna talán leginkább helyén való a szláv népjellemről általában, különös tekintettel a szlovénekre, néhány szót szólni. A szlávok általában hiszik, hogy vannak oly tulajdonságok, melyek őket fajuknál fogva élesen elkülönítik a germán és román népektől. Egy jeles szlovén szociológus, akire a történelmi részben gyakran lesz utalás, körülbelül ezeket mondja.¹³

A legfinomabb pszichológiai és szociológiai elemzések azt mutatják, hogy a Kollár emlegette szláv gyengédség, lágyság a valóságban passzivitás, rezignáció, fatalizmus. Gondoljunk az orosz muzsikra. De a szlovén sem más. Semmit sem tesz külső hatás nélkül, átengedi magát sorsának és nem mozdul,

talán részeg és lovával elgázolja őket; ugyancsak Marko az őt kikosarazó leánynak levágja jobb karját és kiszedi szemeit (*Sestra Leké kapetana*), egy más alkalommal pedig egy lovag feleségét udvariatlan válaszáért akként utasította rendre, hogy

Ujján levő aranyos gyűrűvel,
Tenyerével úgy ütötte arcul,
Hogy utána orcáján seb támadt
És szájából három ép fog kihullt.

(*Marko Kraljevič i Filip Madžarin.*)

Azonban ha ez egy lovagot diszkvalifikál, Cid sem volt különb lovag, természetesen nem a Herder-féle német polgári átdolgozás, hanem az eredeti spanyol hagyomány alapján.

A lovag és a költő közti viszonyt legszemléletesebben Petar Hektorovič raguzai nemes (1487—1572) következő sorai mutatják:

A mi urunk mezőn sétál
A sétálásért
A fejében selyem kalap
Csak az árnyékért
A kezében arany könyvek
Szórakozásért
Előtte szolga énekel
Dicsőítésért.

Milorad Medini: *Povjest hrvatske knjizevnosti u Dalmaci ji i Dubrovniku*. Zagreb: Matica hrvatska 1902. I. k., 211. l.

¹³ *Bleiweisov Zbomik*. 212—13. l.

ha nem lökik. Panaszkodik és többnyire a türelmes bárány szerepét játssza, amellel pedig brutális lefelé és alázatos felfelé. Ebben persze az ezeréves szolgaságnak is van része. Mi a teendő a jövőben? A szláv szenti mentalitásba, mely üres deklamációban nyilvánul meg, egy kis germán energiát kell oltani, mely önmagában csak brutális uralomvágyban jelentkezik. Ez a helyes megoldás, a szintézis, nem pedig a szétválasztás, a szembehelyezés, azzal a jelszóval, hogy itt szlávok, ott germánok. A harcos, a katasztrófális szláv teória hívei tele poharakat ragadva, kardról és vérről szónokolnak, a kritikusabb elmék azonban magukban keresik a hibát és fáradtságos munkával igyekeznek népük szellemi és anyagi elmaradottságát pótolni. Mint a jeles szlovén költő és kritikus, Stritar mondja: csak a szlávok oldhatják meg a társadalmi kérdést, mert náluk szocializmus egyet jelent a kereszténységgel és a szlávsággal.

Bár e fejtegetések nagyon plauzibiliseknek látszanak, sem elméletileg nem tarthatók fenn, sem a tapasztalat nem erősíti meg őket. Az elméleti hiba ez. Az összes szláv népek szabad fejlődésükben idáig vagy idegen uralom, vagy belső abszolutizmus által voltak akadályozva. Ha voltak és vannak az összes szláv népeknek közös tulajdonságaik, mint a passzivitás, az alázatosság és a hirtelen előtörő brutalitás, ezekről még nincs bebizonyítva, hogy a szláv faj inherens sajátosságai, hanem lehetnek egy rokon fejlődésű történelem következményei. És ha erre azt válaszolná valaki, hogy a tényen magán, tudniillik, hogy vannak ily belső tulajdonságok, az mit sem változtat, hogy öröklött faji tulajdonságok-e ezek vagy a történelmi fejlődés következményei, ez az álláspont sem tartható fenn.

Talán egy analógia világíthatja meg e két álláspont közti különbséget. Ha egy zsebóra megáll, nem lehet azt mondani, hogy mindegy, hogy miért áll. akár azért, mert egy homokszemecske esett belé, akár azért, mert rugója eltört. A homokszemecskét egyszerűen kirázhatom és az óra) tovább jár. Ily mechanikus ok a szlávok elnyomatása, mely ha megszűnik, azonnal vége (természetesen *cum grano salis*) a passzivitásnak és alázatosságnak. Ezt a tapasztalait eléggé bizonyítja. E sorok írója elégszer látta Amerikában a szlávokat mint gyári munkásokat és mint földműveseket. Nézze meg bárki a lengyel parasztok virágzó farmjait és kérdezze meg bárki a bennszülött amerikai véleményét e lengyel parasztokról: szorgalmat, kitartást, vállalkozó szellemet, de nem passzivitást fog találni. Vagy menjen bárki most is, a háború után Szerbiába vagy akár csak a délmagyarországi szerbekhez, kinek jut itt eszébe passzivitásra gondolni? Ellenkezőleg, e sorok írója még egy európai

országban sem érezte annyira — természetesen a méretek leszámításával — a valódi demokrácia, tudniillik a jogi, társadalmi és vagyoni egyenlőség mellett a lázas szellemi és anyagi haladás vágyát (és a vele kapcsolatos korrupciót), mint Szerbiában, ebben a miniatűr Amerikában, melynek még Wild West-je és California-ja is volt Újszerbiában. A szerb paraszt annyira nem passzív, hogy Szerbia talán az egész világon az, egyetlen ország, ahol a radikalizmus hívei falun, a konzervatívok pedig városokban találhatók. Vagy talán a csehek passzívek és rezignáltak? A huszita háborúk és a cseh újjászületés a XIX. században egészen mást bizonyít. Az orosz muzsik természetesen sok mindenben különbözik az amerikai farmertől, de abban alighanem egyezik, hogy jobb szeret egy hold földről 20, mint 10 métermázsza búzát learatni (ha tudniillik magának aratja) és jobb szeret jól, mint rosszul élni. De ez minden nép sajátsága. Mert egyáltalában nem láthatni nyomát sem annak Amerikában, hogy a kínai vagy hindu természetében volna, hogy egy marék rizzsel beérje. Bár e sorok írója a szlovén parasztot alig ismeri, élelmességét, agilitását sokszor hallotta dicsérni. Azt mondják róla, hogy (akárcsak a szerb paraszt) mindegyik született kereskedő és ezt eléggé igazolja az, hogy szlovén földön a zsidó sehol sem tudott gyökeret verni. A szlávoknak ez a teljesen ideologikus lélektana épp oly gyöngelábon áll, mint az az elmélet, mely a pravoszláv vallásban keresi a szláv pszichológia alapját, mint amely „öntudatra nem ébreszt, gondolkodásra nem készítet, a tömeget a hitélet híján passzivitásra kényszeríti és állandó kiskorúságban tartja”.¹⁴ Lehet, de ez nem akadályozta meg azt, hogy az összes pravoszláv szlávoknak önálló nemzeti államai ne legyenek (a háborúig) és az összes katolikus szlávok ne éljenek idegen uralom alatt. Természetesen a pravoszláv vallásnak vannak a népjellemre pszichikai következményei, de ezek nyilván nem akadályai az öntudatra ébredésnek. E sorok írója e szemlében egy ízben, az amerikai faji kérdés tárgyalásánál, már rámutatott arra, hogy társadalmi jelenségeknél a faji sajátosságokra hivatkozni annyit jelent, mint egy ismeretlent egy másik ismeretlennel akarni magyarázni. Pedig Amerikában inkább lehet fajokról szó (fehérek, négerék, indiánok és mongolok), mint Európában vagy éppen a Monarchiában, ahol legfeljebb nyelvi kérdésről vagy történeti ellentétekről kellene beszélni.¹⁵

¹⁴ Bonkáló, i. m., 26. l., Sztripszkyre és Alexicsre hivatkozva.

¹⁵ Leglényegesebb különbség az európai u. n. és az amerikai valódi faji kérdés megjelenési formájában az, hogy Európában a nagyobb, erősebb faj asszimilálni akarja a kisebbet, mely ez ellen

5. A szlovének az illír mozgalomig.

A szlovének, mint a többi délszláv törzs, a Kárpátok északi lejtőjéről vándoroltak mai hazájukba a VI. század második felében. Hogy a szlávok az Alpokban autochtonok volnának, amit a németekkel szemben való elsőbbségi jogként régebbi szláv írók hangoztattak, ma már teljesen tarthatatlan álláspont. Északról és keletről nyomultak előre dél és nyugat felé és az ott lakó gyér kelta-római keresztény lakosságot vagy kipusztították vagy annyira teljesen magukba olvasztották, hogy egyes helyneveken kívül semmi nyomuk sem maradt. A megszállt terület a mai szlovén nyelvterületnél mintegy háromszor nagyobb volt, magában foglalta Krajnát, egész Stájer országot, Karintiát, Görzöt, Gradiskát, a mai Veneto, Tiroi és Salzburg keleti részeit, Alsó- és Felső-Ausztria déli és Pannónia nyugati részét. A mai területre való összezsugorodás azonban, bár kétségtelen veszteség jele, mégsem oly nagymérvű, mint első pillanatban látszik. A németiség gyors előretörésének első oka a szlovén település igen gyér volta, úgy hogy a veszteség inkább területi, mint nyelvi, a második pedig az, hogy a lakosság már eleinte is erősen kevert volt, szlovének és németek egymás mellett telepedtek le. A kereszténységet a pannóniai szlávok közé Cirill és Metód hozták, azonban mint ismeretes, munkásságuknak a versengő német papság miatt semmiféle marandó nyoma nem volt Pannóniában. A német térítés az egész szlovén földre kiterjedt és nyomában járt a német hódítás és a feudalizmus meghonosítása. Az ősi szlovén nemesség — mert a szlávok demokratikus egyenlőségi idillje a szláv romantikus írók találmánya — e harc közben részint kipusztult, részint teljesen asszimilálódott, úgy hogy az egész nép egyetlen társadalmi osztályba, a jobbágyiba szorult. Minthogy pedig a középkori államélet rendiségen alapult, melyben a jobbágyságnak semmiféle szerep sem jutott, a rendi jogok megszüntetéséig, 1781-ig, amikor Ausztriában a jobbágyság jogilag, illetve 1848-ig, amikor gazdaságilag eltöröltetett, a szlovéniség történelmének lehetősége is hiányzott, amint például Magyarországon sem volt 1848-ig lehetősége más politikai történelemnek, mint a magyar nemességének. A szlovén területek a Babenbergerek, majd II. Piemysl Ottokár kezén át a Habsburgok kezére kerültek, kik 1521-ben Karintiát, Krajnát, Stájerországot és az Osztrák Tengerpartot egy közigazgatási egységbe vonták össze *Innerösterreich* néven, melynek kormánya Grácban szlovédekezik. Amerikában pedig fordítva, a kisebb, gyöngébb faj szeretne beolvadni a nagyobbá, mely ez ellen minden eszközzel tiltakozik.

kelt. Egyes szlovén írók e tartományok rendéinek szeparatiztikus törekvéseiben szlovén nemzeti törekvéseket látnak, ez azonban a mai viszonyok önkényes átvitele a múltba, mert itt csupán a nemesség helyi érdekeinek védelméről lehet szó az uralkodó centralizáló törekvéseivel szemben. Innerösterreich 1783-ig maradt meg, amikor II. József a közigazgatást átszervezte és a bécsi udvari kancelláriának vetette alá. 1809-ben a Drávától délre eső területből, Horvátország délnyugati részéből és Dalmáciából Napoleon Illyriát alakította, mely utána. 1849-ig maradt fenn.

A szlovén népnek e tizenháromszázados életében három viszonylag kiemelkedő esemény van: 1. a reformáció; 2. a jobbáglázadások és 3. a napóleoni kor (1809—13).

A protestantizmus a nemességen keresztül jutott a jobbágsághoz. E vallási mozgalom tiltakozás, protestálás volt a vallási, politikai és kulturális egyetemesség ellen és természetesen nem véletlenség, hogy Hus és Luther nyomában az egyetemes latin irodalom helyébe nemzeti irodalmak támadnak. Ez nálunk sem volt másként, a szlovéneknél sem. A szlovén irodalom, melynek főgyümölcse egy bibliafordítás (Dalmatin-tól), csaknem kizárólag teológiai tartalmú és nagyrészt fordításokból áll. Mai értéke csakis nyelvtörténeti, irodalmi értéke nincs. Az egész mozgalom úgyszólván nyom nélkül tűnt el az ellenreformáció támadása után és ma Ausztriában alig néhány száz luteránus szlovén van. Egyes szlovén írók összefüggést keresnek a protestáns mozgalom és a későbbi Napoleon korabeli gyöngye nemzeti mozgalom közt. Ez a kapcsolat azonban erőszakolt és egyáltalában nem. meggyőző.

A jobbáglázadások 1478-tól 1713-ig konstatálhatók. Legnagyobb erővel 1573-ban tört ki Gubec Mátyás vezetése alatt, aki a szlovén és horvát parasztság mellett a horvát városi polgárság és a kisenemesség egy részét is megnyerte. A lázadás magyar minta szerint a vezér tüzes vastrónon való megkoronázásával végződött. Míg azonban a Dózsa-féle lázadás csupán a parasztság veresége volt, addig Gubecé az egyetlen társadalmi osztályból álló egész szlovén nép elnyomatását jelentette és így nem csupán szociális, hanem nemzetiségi jelentőséggel is bírt.

A francia uralom fontosságát némely szlovén, horvát és szerb író mód nélkül túlbecsüli. Amennyiben azonban egy igen objektív író, Bogumil Vošnjak könyve¹⁶ után ítélnünk, ez az uralom sem népszerű, sem a szlovénségnek különösen kedvező

¹⁶ *Ustava in uprava Ilirskih dežel.* Ljubljana: Matica slovenska 1910. 285 l. Vošnjak lehetőleg a tények bírálgratás nélküli konstatálására törekszik.

nem volt. A népszerűség ellen szól, hogy a szlovénség azonnal csatlakozott az újra bevonuló osztrák sereghez. Egyes délszláv írók tendenciózusan úgy tüntetik fel Napóleont, mintha az illír királysággal a szlovén nemzetiségi kérdést vagy éppen a délszláv egységet akarta volna megoldani. Ez ellen szól, 1. hogy a délszlávok többsége és a szlovének egy része Illyrián kívül maradt és 2. hogy a lakosság igen nagy része német és olasz volt. Hivatalos nyelvként a francia mellett az olasz és német szerepelt. Vošnjak világosan mondja: „Ami a szlovén területet illeti, meg kell jegyezni, hogy a levéltári iratok németek, olaszok és franciák.” (I. ni.. 154. 1.) Csupán horvát területen használták a francia intendánsok „állítólag” a horvátot. Egyébként Napoleon egészen világosan megírta Schönbrunnban meghatalmazottjának, Champagny-nak, hogy mi a célja Illyriával:

1. Ausztria elzárása a tengertől a kontinentális zár érdekében. Dalmácia és általa az Adria biztosítása Itália számára. Előnyomulási bázis a Balkán felé és közvetlen csatlakozás Törökországhoz.¹⁷ 4. Ami legfontosabb volt, új emberanyag a hadsereg és pénz a hadi kincstár számára. Mint Napoleon szó szerint írja Champagny-nak: „sürgesse, hogy 4—5 millió emberről lemondjanak számomra”.¹⁸ Ily nagyszabású terveknel képzelhető-e, hogy Napoleon ezer egyéb sürgős dolga közepette ráért volna olyanféle részletkérdéssel sokat törődni, mint hogy mily nyelven beszél ez a 4—5 millió ember?

A szlovén irodalomtörténetek különösen kiemelik a nemzeti újjászületés első költőjének, Valentin Vodnik-nak Napoleonhoz írt *Ilirija ošivljena* (a feltámadt Illyria) című nagy ódáját, mint a napóleoni kor népszerűségének jelét. Azt azonban egy irodalomtörténet sem említi, hogy Vodnik a franciák kivonulása után sietve írt egy kétszer akkora valóságos palinódiát, melyben benne van csaknem az egész napóleoni óda, de Napoleon neve mindenütt Ausztriával van helyettesítve.¹⁹ Mint a magyar történelemből is jól tudhatjuk (például Grünwald Béla könyve után), e kor nálunk sem volt a bátorság és szókimondás kora és a költőknek a hatalmasokat dicsőítő versei nem mindig a népszerűség jelei.

A szlovének nemzeti ébredése a XIX. század első felére esik és az illír mozgalommal függ össze.

¹⁷ Azonnal postát szerveztek Trieszten át Konstantinápoly felé. Illyrián át ment a kis ázsiai, szíriai és egyiptomi francia posta is. L. Vošnjak i. m., 220 1.

¹⁸ Vošnjak i. m. 220 1.

¹⁹ E vers sem mentette meg Vodnikot a nyugdíjazástól.

6. Pánszlávizmus és illirizmus.

Az illír mozgalom a XIX. század harmincas éveiben indult meg. Kétségtől a pánszláv mozgalommal függ össze. Mint-hogy a szláv nyelvek közti rokonság érezhetőbb, mint a germánok és románok közti, természetes, hogy a szláv népek közötti „kölcsonösség” (*vzajemnost*-nak mondja Kollár) tudata messzire megy vissza, azonban a mai pánszláv mozgalom megindítása annyira Kollár személyéhez van kötve, amennyire csak szellemi mozgalom egy személy nevéhez fűzhető. A német romantika, elsősorban Herder és a jénai egyetem hatottak a fiatal tót luteránus teológusra, akinek *Slávy dcera* című költői műve, a szerelem, szláv hazafiság és archeológia keveréke, első megnyilatkozása a pánszláv mozgalomnak. E mű esztétikai értéklésével annyival is feleslegesebb foglalkozni, mert erről egyértelműleg kedvezőtlen az ítélet. A híres lengyel szonettköltő, A. Mickiewicz szerint „Kollár a tudós és költő között áll”, az ugyancsak egykorú cseh költő, Čelakovsky véleménye szerint pedig o műben: „a filológus énekel, a költő pedig filologizál”. Mégis e mű hatása minden szláv nemzet irodalmára óriási volt és ide vezetnek az illír mozgalom nyomai is.²⁰ Bizonyos, hogy Kollárban épp oly tüzes és romantikus szláv érzés volt, mint Körnerben és német kortársaiban germán.

A magyar olvasó bizonyára már hallott Kollár nemzeti agitatorikus működéséről, de talán új lesz előtte, hogy Kollár valósággal pacifistának nevezhető. A szláv népeknél a nacionalizmus nem harcias, agresszív formában jelentkezett és Kollár, egy teljesen történelemnélküli, évezredes jobbagységben élő nép fia, népe felszabadítását természetesen egészen másként képzelte, mint Körner vagy akár mint Petőfi, aki ha bocskorosnak született is, mégis csak recipiált tagja volt a magyar úri osztálynak és egészen más helyzete volt az akkori pesti társaságban, mint Kollárnak. Nem a kard, a vitézség, a szabadságszeretet alapja nála a szlávság felszabadulásának, hanem a humanitás, a békeszeretet. Szerinte a szlávság hivatása, hogy saját ideálját, a békeszeretetet tegye az egész emberiség ideáljává. A nemzetiség fogalma alárendelendő az emberiségnek, a

²⁰ Általában véve ki kell emelnünk a csehek nagy szellemi hatását az összes szláv népekre a XIX. század óta a mai napig. Ők közvetítik földrajzi és kedvező gazdasági helyzetüknél fogva a nyugati kultúrát és ők az egyetlen szláv nép, mely állami segítség nélkül képes intellektuális középosztályt fenntartani és eltartani. A prágai cseh egyetemnek és műegyetemnek igen nagy fontossága van az összes szláv népek szellemi életére, elsősorban persze az osztrák szlávokéra.

humanitásnak. A romano-germán kultúra hanyatlóban van, Rousseau megveti a felvilágosodást, Voltaire ateista, Schiller *Haramiái*, Goethe *Werter*-je megannyi jelei a dekadenciának, most a „galamblelkű” szlávokon (*národ holubici*) a sor. E felfogás alapján nemcsak Corday Sarolta és Mucius Scaevola kerülnek gyilkosokként művében szigorú megítélés alá, hanem a szláv szabadság oly hősei, mint Miloš Obilić, aki hamis hazafiságból Murát szultánt megölte” és Karadjordje is, akit a költő büntetésből a purgatóriumba juttat. Szerinte

Minden nemzet testvér,
Mind isten fiai,
Egy ég van fölöttünk
S egy isten néz rájuk.

Ha a pánszlávizmus később vajmi keveset is tartott meg ezekből az eszmékből és ha az orosz és egyéb szláv népek nacionalizmusa aggresszivitásban alig maradt egyéb európai népeké mögött, az illirizmusra ebben a régi formában hatott.

Kollár csak négy szláv nemzetet ismert el: az orosz, a lengyeit, az illírt és a csehet. Szerinte minden szlávnak tudnia kell e négy nyelvet. Természetesen ez több szláv nép halálát, illetve valamelyik nagyobb szláv népbe való beolvadását jelentené, mert ily alapon a tótnak, ruténnek, szlovénnek, bolgárnak nincs létjogosultsága. Erre egyébként maga Kollár adott példát, amikor tót léteire minden fenntartás nélkül csatlakozott a csehekhez.

A cseh újjászületés vezetői, Dobrovsky, Jungmann, Šafarik, Kollár orosz vezetés alatti szláv államról ábrándoztak, egységes szláv nyelvvel, mely nyilván az orosz lett volna. Sem Kollár, sem Šafarik nem voltak politikusok és tervük inkább messiási jellegű volt és még gondolatban is távol állt a megvalósítástól, amint különben elméletben is hamarosan letettek a politikáról és a *szláv kölcsönösség*-et csupán irodalmi és kulturális téren propagálták. Oroszország volt ez, időben az egyetlen önálló szláv állam, természetes tehát, ha az összes idegen uralom alatti szlávok tőle várták és remélték felszabadításukat.

Az illír mozgalmat Ljudevit Gaj indította meg. Gaj a horvát életben első típusa az újságírásból kiinduló politikai karriernek. Nem-nemes családból származott, Zagorjéből, a kajkavac dialektus igazi hazájából. Liberális árnyalatú nemzeti agitátor volt, különösebb politikai vagy írói tehetség nélkül, erős érvényesülési vágygal. 1835-ben kezdte kiadni Zágrábban a *Novine Hrvatska* című lapot, kajkavac dialektusban, a *Danica hrvatska, slavonska i ilirska* című irodalmi mellék-

lettel. Minthogy azonban Horvátország nagyobb részében a stokavac dialektus járta, tisztán gyakorlati szempontból 1836-ban stokavac dialektusban kezdte lapját írni, még pedig a régi ragúzai költészet nyelvét véve alapul, lapját pedig *Ilirske narodne novine*-nek, illetve *Danica Ilirska*-nak nevezte el. Azonban csakhamar belátta, hogy a ragúzai nyelv feltámasztása teljes utópia, így tehát lassanként áttért az élő stokavac nyelvre. E lap köré csoportosultak azok a délszláv írók, kik Kollár és Šafarik eszméitől vezetettve nagyobb politikai és nyelvi egységre törekedtek. Ezek között nagyszámban találunk szlovéneket is, sőt az egész mozgalom irodalmi vezetése egy szlovén író, Stanko Vraz kezébe került,²¹ aki kitűnő irodalmi agitátornak és organizátornak bizonyult és nagy önzetlenséggel áldozta fel az illírizmussal mindazt, amit ember egy eszméért feláldozhat: hazáját, nyelvét, költői karrierjét, idejét, pénzét, egészségét és életét. Vraz rajongója volt ugyan eszméjének, azonban irodalmi dolgokban nagy józansággal ítelt, megvolt benne a praktikus Ítéloképesség a közönség igényei iránt és nagy éleslátással tekintett bele a közönség és irodalom közti viszonyba.

Vraz Stájerország keleti részéből származott, melyről Drechsler (i. m., 9. l.) mondja, hogy „földrajzilag, néprajzilag, nyelvileg és műveltségben közelebb áll Horvátországhoz, mint Krajnához. A horvát-kajkavac kulturális befolyás már Vraz előtt is itt eléggé erős volt”. A saját dialektusán nem írhatott, mert a szlovénben a dél-krajnai az irodalmi nyelv és így inkább csatlakozott az életképesebbnek látszó horvát-szerbhez. Eleinte ő is tapogatózott és kompromisszumos nyelvre gondolt (például át akarta vinni a szlovénből a duális használatát az „illír nyelv”-be, ahonnan az már csaknem teljesen kiveszett), de aztán, mint Gaj, ő is az élő stokavac nyelvre tért át, a gyakorlati élet követelményeinek engedve. Bár mint igazi romantikus, a népköltészet egyik legbuzgóbb híve és gyűjtője volt, átlátta, hogy a nép sokkal alacsonyabb fokán áll a fejlettségnek, semhogy nemzeti mozgalomban számbavehető erő volna: „Nekünk a középosztálynál kell felkeltenünk a nemzeti érzést... mert a paraszt túlprimitív, semhogy a mi eszméinkhez emelkedhettek; mi pedig már annyira haladtunk, hogy nem kell testestől-lelkestől öhozzá, az ő életmódjába helyezkednünk.” A legtehetségesebb szlovén költőnek, Presiren-nek 1837-ben így ír:

„Már a múlt nyáron bátran közébe ütöttem volna ennek a suta társaságnak, ha te nem ülnél köztük, kinek költői szülőttei

²¹ Életrajzára nézve igen jó forrásom Dr. Branko Drechsler: *Stanko Vraz*. Zagreb: Matica hrvatska i slovenska 1909. 220 l.

friss rózsaoarcájukkal békeszeretet keltettek bennem... Nézeteimhez való csatlakozásodra számítottam és erre építve, még lehetnek tartottam a szlovén irodalom vegetálását. Minthogy azonban ez elmaradt, a múlt tavasszal visszavonultam e hálátlan földről, melyet öt évig teljes szeretettel műveltem és a lelkes fiatal Illyriához csatlakoztam... Szlovéniával végeztem.”

(E *német* szövegű levelet I. Drechsler i. in. 24. 1.) Szeme előtt Kollár és Šafarik példája lebegett, kik tót létükre a cseh irodalomhoz csatlakoztak. A szlovén nyelv fejlesztése lehetségesnek látszik előtte, de céltalannak tartja. A német befolyás erős, a szlovének pedig el vannak szigetelve. „Ugyan mondd meg”, írja Preširennek, „hány van az egy millió szlovén közt, aki a házi dialektusban irt tudományos vagy szépirodalmi művet vásárolna? És a legvérmesebb számítással mennyi lesz a jövőbeni Sohasem annyi, hogy a nyomtatási költségek kifizetődjenek és még kevésbé annyi, hogy egy szlovén író művei jövedelméből tisztességesen megélhetne. Míg egy nyelv írói ezt a reményt nem táplálhatják, nincs irodalom!”²²

Az irodalomhoz legalább 5—6 millió lélek kell. Ezért nincs magyar irodalom, a sok anyagi áldozat dacára, valamint portugál, holland és dán sincs, noha ezek uralkodó nemzetek, melyek nagy múltra hivatkozhatnak. De a szlovének ugyan mire alapítsák irodalmukat? Történelmük nincs, vagy ha volt is, senki sem tud róla. És mi akadálya volna a horvátságához való csatlakozásnak? A nyelvi különbség nem nagyobb, mint a hannoveri, szász és stájer német között. Ha németül, franciául tudunk tanulni, miért ne tudnánk egy hozzánk oly közelálló, rokon nyelvet megtanulni? Csak fel kell hagyni a provincializmust. Preširen nem tudott ezekre az érvekre mással felelni, mint azzal, hogy esz eszmék gyakorlati megvalósításának lehetlenségéről szubjektíve meg van győződve. Ígérte, hogy majd egy szláv folyóiratban megírja érveit, de ezt sohasem tette meg. Ellenben mint igazi költő, versben intézte el az ügyet, éles epigrammák és szonettek formájában. Kicsúfolta az illírek zagyva horvát-szerb-orosz stb. nyelvét, megtámadta Kollárnak a négy nagy szláv nemzetet illető eszméjét, melyek mellett a négy kisebb szláv nemzetnek, a kajkavacnak, a ruténnek, a tótnek és szlovénnek (ki gondolt akkor még a bolgárra?!) csak a talpnyalás szerepe juthat és fordított Catonak nevezte Vrazt, mert míg: *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*, addig Vraz a veszendő szlovén ügyet elhagyta és a győztes illírekhez csatlakozott.²³ Versnek nem rossz, de érvnek a lehető leggyön-

²² Grafenauer: *Zgodovina novejsega slovenskega slovstva*. Ljubljana: Katoliska bukvarna 1909. I. k. 140. 1.

²³ Preširen irodalomtörténeti verseit jó magyarázó jegyeze-

gébb. Természetesen egy költő legkevésbé képes arra, hogy Vraz érvelésének gyengéjét észrevegye, melynek kulcsa az, hogy Vraz tisztára irodalmár volt. Úgy beszél, mintha egy nemzet fő életcélja az volna, hogy irodalmat teremtsen. Egy-maga az, hogy Vraz és a hozzá hasonlókat azt hiszik, hogy a holland, dán, portugál és mondjuk, a magyar irodalom nem „nagy irodalom”, sohasem veheti rá e nemzet tagjainak többségét arra, hogy lemondjon nyelve használatáról. Mert egy nemzetnek nincs Shakespeare-je vagy Goethe-je, ne akarjon saját nyelvén újságot olvasni vagy kereskedelmi levelet írni? Elvégre ily célokra gyakrabban használják a nyelvet, mint versírásra, És ki tudná bizonyítani, hogy a görögök és zsidók, akiknek pedig csak volt irodalmuk, megütötték-e ezt az 5—6 millió minimumot és ki mondhatná biztosan, hogy a hollandoknak valaha nem lehet-e oly irodalmuk, mint a görögöknek?

Volt továbbá a horvát-szerb nyelv recipiálásán és az önálló szlovén nyelven kívül még egy megoldási lehetősége a szlovénségnek, melynek ugyan teoretikusa nem akadt, gyakorlóit azonban annál többen, tudniillik beolvadni a németiségbe. Ez sem látszott lehetetlennek a XIX. század elején. A szlovén nemzetiség ügye nem állt jobban az írekénél és ha a közelben oly erőteljes német ipari élet keletkezett volna, mint például az angol ipar volt a XIX. század elején, nyelvileg a szlovének ma éppannyira beolvadtak volna a németiségbe, mint az írek az angolságba. A kétnyelvűség igen elterjedt volt. E nyelvi viszonyokat elevenen szemlélteti Josip Vošnjak intimhangú emlékezéseiben,²⁴ ahol egy kis mezővárosban töltött gyermekkoráról ezt mondja: „A tanítási nyelv német volt, de a parasztgyerekekkel, kik csak szlovénül tudtak, a tanító is szlovénül beszélt. Mi, kik a mezővárosban laktunk, többnyire már otthonról tudtunk németül. Otthon magunk között rendszerint németül beszéltünk, noha szlovénül is tudtunk. Érezni pedig nem éreztük magunkat sem németeknek, sem szlovéneknek, mert a nemzetiségre általában senki sem gondolt 1848-ig és a nyelv csak esz-köz volt, hogy egymás között és másokkal megértessük magunkat.” (I. m. 1. k. 12. 1.) Loncar idézi Bleiweis koráról szóló tanulmányában a kétnyelvűség virágjaként egy vers első és utolsó strófáját, mely egyúttal a lokálpatriotizmus hangulatát is mutatja:

Kak srečni smo mi brati
(Mily boldogok vagyunk, testvérek)

tekkel adta ki Dr. K. Ozvald: *Nasi kulturni delavci v zrcalu Presernovih poezij*. Gorica: Nar. tiskarna 1905. 80 l.

²⁴ *Spomini*. 1—2. k. Ljubljana: Slovenska Matia 1905—6.

In schöner Steiermark!
 Nam hudga ni se bati,
 (Mi bajtól sem kell félnünk.)
 Die Einheit macht uns stark.
 Sosedno v mir živimo
 (Szomszédosán békében élünk)
 In schöner Steiermark,
 Se braterno lubimo:
 (Testvériesen szeretjük egymást:)
 So bleiben wir auch stark.

A nemzetiségek még nem különültek el egymástól. Olyan viszonyok voltak, mint napjainkban Dalmáciában, ahol egy horvát író, Marjanovič szerint²⁵ előfordul, hogy egy apa és egy anya három fia közül az egyik horvát, a másik szerb, a harmadik pedig olasz. Nem épp anyagi érdekek voltak okai, hogy sokszor épp a vezetők változtattak nemzetiséget. Így például konzervatív katolikus érzelmei vitték rá Hermant, hogy a liberális németek ellenében, noha soha szlovénül beszélni nem tudott, a szlovénekhez csatlakozott, kiknek egyik legképzettebb parlamenti politikusa lett, viszont a fiatal korában lelkes szlovén Dezman (később Deschmann) azért pártolt át a németekhez, mert liberális eszméivel a túlnyomólag papi intelligenciától vezetett szlovének közt eszméiért harcolnia teljesen kilátástalan lett volna. Az egész szlovén intelligenciában nem akadt senki sem, aki ne tudott volna németül vagy esetleg olaszul jobban, mint szlovénül. A 60-as évek legünnepeltebb szlovén költőjéről, Koseski-Veselről ma költői érték tekintetében eltérők a nézetek, de abban ma már mindenki egyetért, hogy sohasem tudott jól szlovénül. A költők (Preširen és Vraz, de a többiek is) egymással németül leveleztek. Preširen, a legnagyobb szlovén költő, aki oly jól tudott németül, hogy bátran írhatta volna németül összes verseit, kénytelen volt kedveséhez, egy szlovén kereskedő leányához, a laibachi német lapba német verseket írni, mert kedvese lenézte a szlovén verseket. Bleiweis, kit „a szlovén nép atyjá”-nak neveztek és ki a leg-szlovénebb Krajna közepéből származott, kénytelen volt cikkeit eleinte németből fordíttatni, de nemcsak ő, hanem lapja munkatársainak nagy része is. Például a már említett Vošnjak is így ír: „Első közleményemet a *Novice*-be 1860-ban küldtem, még pedig németül, mert még nem voltam oly gyakorlott, hogy szlovénül remélhettem volna írni.” (I. m. I. k. 69. 1.) Hogy a szlovén irodalom ügye mily gyengén állt, azt mutatja Presiren egy levele, melyben 1836-ban egy művének irodalmi sikeréről számol be a cseh költő, Celakovsky előtt: „Jobb szeretném, ha

²⁵ *Savremena Hrvatska*. Beograd: Knjizevna Zadruga 1913 XV, 360 l.

verseimet többet vásárolták, mint dicsérnék; ez alkalommal költségeim kifizetődtek, minthogy csaknem 200 példány kelt el.” A szóbanforgó műnek, nagyjában véve, olyanféle jelentősége van a szlovén irodalomban, mint például a magyarban Arany Toldi-jának. Grafenauer hozzát teszi, hogy a költő haláláig, azaz 13 év alatt, összesen 230—240 példány kelt el, az utána következő 45 év alatt pedig mintegy 140. Ily irodalmi viszonyok között lehetetlenség nem csodálni az írók heroizmusát, kivált ha hozzágondoljuk a cenzúra okozta minden elgondolható akadályt és huzavonát, valamint a mindenféle politikai üldözést. Preširen például kitűnő egyetemi oklevéllel, a lehető legjobb *Beschreibung*-gal kétévi díjtalan fogalmazói gyakornoksága után sem kapott kinevezést. Metternich világosan megmondta a laibachi líceum tanárainak: „Aki *nekem* szolgál, annak úgy kell tanítania, amint én írom elő; aki ezt nem teheti, vagy aki új ideákat követ, az menjen, vagy én menesztem.”²⁶ Ferenc császár 1825-ben Laibachban kijelentette, hogy túlsokan tanulnak, a paraszt dolgozzon és ne járjon iskolába, el kellene tiltani, hogy oly sokan tanuljanak. Már pedig a szlovén nemzet csak parasztokból állt és a szlovén nemzeti eszme terjesztői mind parasztok fiai voltak?²⁷

Kétségtelen, hogy a szlovének nemcsak a múltban, hanem még ma is sok szellemi értéket veszítenek azáltal, hogy intelligenciájukra a német kultúra fénye, ereje, gazdagsága oly óriási csábítás. Bár ma az anyagi boldogulás inkább tereli a szlovén intelligenciát a szlovén, mint a német nemzetiség felé, a nagyobb stílűek, a becsvágyóbbak könnyen és gyakran fogják szűknek találni egy 1.3 milliós nép kereteit mint érvényesülési kört. Nem mindenki hoz eszméért áldozatot és ezek közül sem mindenki találja a nemzeti eszmét a legáldozatraméltóbbnak. Így tehát ma sem teljesen elutasítható lehetőség a németségbe való beolvadás.

A szlovén nemzeti egység kétségkívül az illírismus eredménye. Ez irány előtt még közös nevük sem volt, krajnaiaknak, karintiaiaknak, stájereknek nevezték magukat és a nemzeti vagy nyelvi közösség tudata is alig létezett. Háromféle, egymástól igen eltérő helyesírás volt használatban, melyhez ez időben negyedikül a Gaj-féle illír helyesírás járult, az írók pedig, mint nyelvészeti vitáknál nem épp kivételes, páratlan gorombaságu harcot folytattak egymással e kérdésben (az úgynevezett ábécé-háborút), míg végre 1848-ban a krajnai tartománygyűlés a Gaj-féle fonetikus helyesírást fogadta el az

²⁶ *Ljubljanski svon*, XXV. k. 53. 1.

²⁷ *Bleiweisov Zbornik*, 235. 1.

iskolák számára. Minthogy a horvát-szerbek is így írnak, ez közelebb hozta egymáshoz a délszlávokat. Igaz, hogy ezek az eszmék csak az intelligencia egy vékony rétegében terjedtek el és a tömeget egyelőre nem érték el, de mégis csak ez volt a nemzeti eszme első kiindulási pontja,

Ha a 40-es évek szlovén társadalmi, nyelvi és politikai viszonyait tekintjük, el kell ismernünk, hogy az illírismus gyengébb fegyver volt az elnémetesedés ellen, mint a speciális szlovén nemzetiség erősítése. Mint Lončar mondja: „Az eklektikus illír nyelvvel és irodalommal nem lehetett reményre kilátás sem az elnémetesedett polgárságnál, sem a parasztnépességnél.”²⁸ Mert az illír nyelv mégis új, idegen nyelv volt, melynél közelebb állt hozzájuk és gyakorlati szempontból hasznosabbnak mutatkozott a német. Kevés kétség van aziránt, hogy ha már a szlovén nyelvekről le kellett volna mondani, a német nyelv recipiálása a horvát-szerbnél könnyebben lett volna megvalósítható, sőt úgyszólván már meg is volt, csak bele kellett nyugodni. Ott volt a teljesen német közigazgatás, bíraskodás, az iskolák közül csak az elemi iskolák egyrésze nem volt tiszta német, még a katekizmust is németül tanították. Akinek egyáltalában volt része a kultúrában, a német kultúra részese volt. Mit nyújthatott ezzel szemben a horvát-szerb nyelv? Mihez volt kulcs? Egy ugyancsak a kezdet kezdetén álló kultúrához, melynek mindent újból kellett teremtenie. Szlovénül ellenben félig-meddig mégis csak tudott mindenki és a honi nyelv, az ősök hagyatéka mégis csak melegséget és lelkesedést keltett a városi polgárságban, mely a zágrábi kultúrára kicsinylőleg vont vállat és a parasztságnál, mely ugyan szeretett volna, de nem tudott belejutni a német kultúrába, és melynek nem volt más választéka, mint vagy szlovén kultúra vagy semmiféle kultúra. A mai szlovén értelmiség olyanféleképpen fogja fel a dolgot, hogy a szlovénnyelvű kultúra kialakulása egy szükséges differenciálódás volt, mely nélkül az integrálódás, tudniillik a délszlávhoz való csatlakozás lehetetlen lett volna. Vagyis Jugoszláviához, a délszláv nyelvi, kulturális, politikai és gazdasági egységhez a szlovén kultúrán mint *étappe*-on keresztül vezet az út. Ez a gondolat megvan nyíltan vagy néha öntudatlanul lappangóan minden szlovénnél, liberálisnál és katolikusnál, a legőszintébb és leglojálisabb osztrák hazafiaknál is.

²⁸ *Bleiweisov Zbornik*, 234. 1.